

Adam Smith: Bir Ahlâk Filozofu*

James R. Otteson

49

Adam Smith, günümüzde bir iktisatçı olarak bilinmesine rağmen, sadece bir iktisatçı değildir. *Milletlerin Zenginliğinin Kaynakları ve Mahiyeti Hakkında Bir İnceleme* adlı eseri Batı geleneğinin en mühim eserlerinden biridir. Adam Smith *Milletlerin Zenginliği* adlı eseriyle bugün dünya ölçüsünde geçerli bir norm haline gelen piyasa temelli modern ekonomik düzen çağını açmaya ilaveten, standart ekonomi teorisi haline gelen yaklaşımın temellerinin bazılarını atmıştır. İş bölümünün hayatî önemi, uzmanlaşmanın mevcut piyasanın genişliğine dayanması, arz ve talep arasındaki malların/eşyaların fiyatlarını belirleyen dinamik ilişki; serbest ticaretin yararlı genel etkileri öğrencilerin ilk iktisat dersinde öğrendikleri nosyonlardır. Bu meselelerin hepsi ilk defa Smith'in kitabında sistematik şekilde tetkik edilmiştir.

Milletlerin Zenginliği'nin muhakeme stratejisi gayet basittir: Bu temel fonksiyonların işlemesi halinde, maddî refah seviyesinin, piyasanın devlet tarafından regüle edilmesine bağlı olarak (dolaylı biçimde) değişmesini beklemeliyiz (daha az hükümet müdahalesi, daha yüksek refah seviyesi); ve tarihî bilgiler/kayıtlar incelendiğinde -ki Smith bunu devamlı ve bıkıtırıcı derecede teferruatlı olarak yapmaktadır- bu doğrultudaki tahminlerimizin doğrulandığını görürüz.¹ Dolayısıyla, *Milletlerin Zenginliği*'nin hipotetik buyruk şeklinde vardığı hüküm şudur: Maddî refahın gittikçe artmasını istiyorsak, piyasalara devlet müdahalesini azaltmalıyız.

Milletlerin Zenginliği 1776'da yayınlandı ve Smith'in tezini büyük ölçüde benimseyen ülkelerin - Amerika ve İngiltere - 1776 sonrası tarihi Smith'in tezinin doğruluğunu ispatladı: Dünyada hiçbir yer, 1776 öncesi veya sonrasında, maddî refahın bu ülkelerde görüldüğü ölçüde artışına sahne/shahit olmadı.² Muazzam ta-

1. Smith'in mütalâalarını tasdik eden çağdaş kanıtlar için, her yıl yenilenen *Economic Freedom of World* derlemesine bakınız. Derlemeye şuradan ulaşabilirsiniz: www.freetheworld.com/release.html

2. Bu iddiayı destekleyen son bir çalışma için bakınız: David S. Landes, *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some Are So Poor?* (New York: Norton, 1999)

rihî tesiri ve temel tezlerinin doğrulanması sayesinde, Smith'in *Milletler Zenginliği* kitabı haklı olarak kendisine Batı geleneğinin büyük eserleri dizisinde merkezi bir yer buldu.

Smith, hayattayken, hem İngiltere'de hem de Kıta Avrupası'nda çok meşhur oldu, fakat, şaşırtıcı bir şekilde, *Milletlerin Zenginliği* sayesinde değil, 1759'da yayınlanan ilk kitabı *Ahlâkî Duygular Teorisi* sayesinde. *Ahlâkî Duygular Teorisi* etik düşüncenin son derece hareketli olduğu bir dönemde yazıldı. Duygusal Etik Okulu denilen ekolü kuran Francis Hutcheson Smith'in öğretmeni idi, David Hume, Smith'in en iyi arkadaşı ve entelektüel çalışma/yardımlaşma ortağıydı. Ve, Smith'i dikkatle okuyan Immanuel Kant sahneye çıkmak üzereydi. Şunu söylemek abartma olmayacaktır: Smith'in kitabı Smith'den önce yapılan teorik çalışmaların bir sentezini gerçekleştirmeye muktedir olmakla kalmadı, aynı zamanda ahlâk felsefesinin yazarın ölüm tarihi olan 1790'dan sonraki en az bir nesil boyunca izleyeceği programını da belirledi. Mamafih, aşağı yukarı 19. asrın ortalarından beridir, Smithci iktisatçıların bazıları görüşlerini değiştirdi. Ve *Milletlerin Zenginliği* bilinmede, okunmada ve dolayısıyla tesirde *Ahlâkî Duygular Teorisi*'ni geride bıraktı.

Sanırım Smith'in ilk kitabına yeterli dikkatin gösterilmemesi bir hatadır. *Ahlâkî Duygular Teorisi* bilimsel dikkat çekmeye yeterli olacak derecede ince ve olgun bir eserdir ve nitekim 19. yüzyıl boyunca ahlâk felsefesi üzerinde çok etkili olmuştur. *Ahlâkî Duygular Teorisi*'nin, okunmasını zorunlu/gerekli kılan, bir diğer meziyeti daha vardır: *Milletlerin Zenginliği*'nde olduğu gibi *Ahlâkî Duygular Teorisi*'nin tezi de, özü itibariyle, çok sağlamdır. Burada, Smith'i sadece bir iktisatçı olarak değil, onun kendisini gördüğü gibi, belki de daha yüksek "rütbeli" biri, bir ahlâk felsefecisi olarak görme noktasına gelmemiz umuduyla, filozofun görüşlerini özetleyeceğim.

Ahlâkî Standartlar Edinmek

Smith'in *Ahlâkî Duygular Teorisi*'ndeki amacı ampirik araştırma yoluyla iki fenomeni izah eden bir süreci keşfetmektir: Bir tarafta bireylerin başkalarının davranışlarını yargılamada (değerlendirmede) kullandıkları ahlâkî standartları benimsemeleri/seçmeleri ve diğer tarafta yine bireylerin bu sefer kendi kendilerinin davranışlarını yargılamada (değerlendirmede) kullandıkları ahlâkî standartları benimsemeleri/seçmeleri. Her iki fenomenle ilgili çarpıcı bir nokta şudur: Hayat süreleri boyunca bireyler çocuklar olarak hemen hemen bu tür hiçbir standarda sahip olma noktasından, yetişkin olarak, bütünüyle diğer insanlarla paylaşılan standartlara sahip olma noktasına doğru yol alırlar. Bu dönüşüm/geçiş nasıl izah edilebilir?

Smith, bütün insanların, tabiat itibariyle duyguların "karşılıklı benzeşirliği/semipatisi" arzusu dediği bir özelliğe sahip olduğunu ileri sürdü. Bununla Smith'in kastettiği, her birimizin, kendi duygularımızın başkalarında yansımalarından mutluluk duymasındır. Meselâ, arkadaşlarımızın bizim komik bulduğumuz bir şeyi aynı ölçüde komik bulması veya bizim arkadaşlarımızın nahoş bulduğu bir şeyi aynı derecede nahoş bulmamız bize haz/memnuniyet verir.

Smith duyguların bu karşılıklı uyumunun veya mutabakatının –Smith “sempati” terimini kullanır– haz verici olmasının insan tabiatının bir gerçeği olduğunu düşünür. (Smith’in “sempati” terimini özel kullanım biçimine dikkat edin: Sempati her heyecanda/duyguda ahenk veya mutabakat anlamına gelir, sadece merhamet veya acıma anlamına gelmez). Gerçekte Smith bu hazzın insanoğlunun tecrübe ettiği hazların en hoşlarından biri olduğu kanaatinde.

Herkes, arzuya şayan bulduğu için onu (sempatiyi) arar; ve bu karşılıklı duyguların benzeşirliği (sempatisi) arayışı, Smith’e göre, sosyal birleşmenin (cohesion) motoru ve dünden bugüne insan toplumlarının merkezci (merkeze çekici) gücüdür. Bu (karşılıklı arayış) sadece insanları gruplara, ittifaklara ve topluluklara girmeye (ki bu sayede insanlar ısrarla aranan duyguların karşılıklı benzeşirliğini elde etme imkânlarına/fırsatlarına kavuşurlar) teşvik etmekle kalmaz, fakat aynı zamanda insanları aynı fikirden insanlarla birlikler kurmaya da teşvik eder (çünkü bu böyle bir sempatiyi bilfiil elde etme şansını artırır).

Smith düşünür ki, bu mekanizma şöyle işler: Ben seninle duygularımızın karşılıklı sempatisini arzu ederim, ki bu beni, duygularımı, geçmişteki tecrübeme dayanarak, senin muhtemelen “dahil olacağın” seviyeye gelecek şekilde tadil etmeye iter. Öbür taraftan, sen de, aynı şeyi arzu ettiğinden, duygularını benim muhtemelen paylaşacağım seviyeye gelecek şekilde tadil edersin. Zamanla bu süreç duygularımızı karşılıklı olarak kabul edilebilir seviyelere çekilecek şekilde terbiye eder. Bundan dolayı, Smith’in yaklaşımını açıkça anti-Freudcu bir yanı vardır. Bu yaklaşım insan duygularıyla ilgili şu hidrolik tasviri reddeder: Duygular “baskı” yaratır, bu baskıların “gevşetilmesi” (“serbest bırakılması”) gerekir. Bunun yerine, daha yerinde olarak, Smith’in teorisi, duyguları, Smith’in “kendi kendini kontrol / idare” adını verdiği şeyi tatbik ederek/deneyerek kontrol edilebilecek ve eğitilebilecek şeyler olarak algılar. O zaman, karşılıklı uyum faaliyeti, bir bireyin hayat süresi boyunca, bireyin ait olduğu topluluk içinde bireyler arasında ve tüm toplulukta, sayısız defa tekrarlanır ve bu niyetlenmemiş ve büyük ölçüde bilinçsiz bir standartlar sistemiyle sonuçlanır. Daha sonra bu standartlar belirli durumlarda kendilerine bakarak hangi davranışın, Smith’in deyişiyle, “münasip” ve hangisinin “uygunsuz” –yani diğerlerinin makul ölçüler içinde dahil olmasının bekleneceği– davranış olduğunu belirleyeceğimiz kurallar haline gelir.

Şakalara çok fazla/uzun süre gülen bir kişiyi düşünün: Bir noktada bu kişinin gülüşünün çok fazla olduğu, yani “uygunsuz” olduğu yolunda bir yargı oluşturmaya başlıyorsunuz. Fakat, kişinin gülüşünün hangi noktadan itibaren aşırı/fazla olduğunu nasıl bilirsiniz? Smith’e göre bunu, niyetlenmeden ve muhtemelen bilinçsizce topluluğumuzun diğer mensuplarıyla birlikte zaman içinde geliştirdiğiniz standartlarla değerlendirerek bilirsiniz. Değişik durumlarda kabul edilebilir gülüş miktarı değişebilir; fakat her bir durumda, diğer insanlarla benzer hallerdeki tecrübemiz münasiplik yargımızın parametrelerini belirler.

Aynı şey kıyafet için de geçerlidir. Uygunsuz şekilde giyinme –her bakımdan, meselâ, bir sahil partisinde siyah kravat takmak veya bir düğün töreninde banyo kıyafeti giymek- diye bir şey vardır ve sizin bir kişinin kıyafetinin ne zaman uy-

uygunsuz olacağı ile ilgili yargınız Smith'in tasvir ettiği mekanizmanın bir fonksiyonudur. Nihai bir örnek ele alırsak, Smith, yetersiz (az) hiddet/öfke diye bir şeyin bile var olduğunu söyler. Eğer bir adamın karısı başka bir adam tarafından başkalarının gözü önünde aşağılanıyorsa, o zaman o kadının kocasının hiddet göstermesi gerektiğini veya Smith'in "cesaret" (ruh) olarak adlandırdığı şeyi göstermesi gerektiğini düşünürüz. Şayet bunu yapmazsa –karısını müdafaa etmeye kalkışmaz, korkarsa- o zaman onun uygunsuz bir şekilde davrandığına hükmederiz. O zaman, bir kişinin davranışının uygunluğuna veya uygunsuzluğuna, bu standartlar sistemi tarafından tavsiye edilen/tesis edilen şeyle uyumlu veya uyumsuz olmasına göre karar verilir. Smith'e göre, davranışımızın ne olması gerektiğini (yani neyin diğer insanların karşılıklı sempatisini çekeceğini) tahmin etme kabiliyetimizi geliştirmek için, kendi davranışımızı yargılayacağımız bir "tarafsız seyirci" pozisyonu almalıyız. Smith, zaman içinde tarafsız seyircinin yargılarını –önce kendimiz ve sonra başkaları/diğerleri için- ahlâkın standardı olarak kabul etme noktasına geldiğimize inanır. Hepimiz, gayri adil şekilde, yani peşin hükümlü veya eksik bilgi temelinde yargılanmanın (durumumuzu bilmeyen kimselerin hakkımızda kötü düşünmesinin) rahatsızlığını (upleasantness) tecrübe etmişizdir. Bu, bizi, diğer insanların, bütün hikâyeyi bilinceye kadar bizleri yargılamaktan sakınmasını/geri durmasını istemeye sevk eder; fakat hepimizin/her insanın bunu istemesi yüzünden duyguların karşılıklı sempatisi (için duyduğumuz) arzumuz ince bir şekilde bizi, bizzat kendi davranışımızı yargılamada bir haricî perspektif benimsemeye (adapte etmeye) teşvik eder. Diğer insanların bizim duygularımızla ortak olmaya (duygularımızı paylaşmaya) muktedir olmasını istediğimiz için bu duygularımızı diğerlerinin de sempati duyacağı hale gelecek şekilde tadil etmeye çabalarız, fakat bunun (sempati duyulacak duygunun) ne olduğunu kendimize ancak tarafsız seyircinin ne düşüneceğini sorarak bilebiliriz.

Tarafsız seyircinin sesi ikinci tabiat kaynaklı davranış rehberimiz olur. Smith bunun "vicdan"ımız olarak adlandırdığımız şey olduğunu düşünür. "Vicdanının rehberin olmasına müsaade et" ifadesi gerçekten hayalî tarafsız seyircinin senin rehberin olmasına müsaade etmen demektir. Ve bu tarafsız seyirciye bizzat kendi davranışlarımızı yargılamada (istihdam edeceğimiz) sahih ahlâkî rehber/yol işaretleri vermesi bakımından dayanma/güvenme/bağlı olma noktasına gelişimizden dolayı, (tarafsız gözlemcinin) yargılarına olan güvenimiz/itimadımız bizi onu (tarafsız seyirciyi) diğer insanları yargılamada da istihdam etmeye sevk eder. Bu şekilde, tarafsız seyirci ahlâkın standardı haline gelir.

Smith'in ahlâkî standartların gelişme süreciyle ilgili izahatını özetleyeyim: Bebeklerin yalnızca arzuları vardır; onlarda uygunsuz bir şeyi arzu etmekten kaynaklanan bir nedamet, mahcubiyet veya mücrimlik (suçluluk) izi yoktur. Mammafi, büyüyüp çocuk olurken, onlara diğer insanların onların davranışlarını yargıladığını ve belirli şekilde davranmalarını beklediğini öğreten ilk disiplini (disiplin adımı) tecrübe ederler. Ve, herkesin hayatındaki en mühim kişi olmadıkları – yalnızca kendileri için önemli oldukları- şok edici/mahkûm edici keşfini yaparlar. Sonra, karşılıklı sempati arzuları onları başkalarının onlardan ne istediğini keşfet-

meye ve buna ulaşmak için çabalamaya teşvik eder. Bu doğrultuda daha çok tecrübe kazandıkça başkalarının beklentilerini tahmin etmede ve bu sayede karşılıklı sempatiye yol açacak şekilde davranmada daha başarılı olurlar. Ve zamanla çocuklar, öğrendikleri şeylerin, bir zamanlar kendilerine yukarıdan (büyüklerinden/başkalarından) aktarılan kuralların, çocukların hayatını onlar yoluyla rutin olarak düzenleyecekleri (artık) içselleştirilmiş kurallar olduğunu yansıtacak / gösterecek davranış alışkanlıkları geliştirirler.

Yetişkinler olarak her geçen an artan yaşamış tecrübeler, gitgide daha karmaşık, daha fazla içselleştirilmiş kurallara yol verir. Artık bu kurallar geniş bir davranışlar ve motivasyonlar yelpazesini kapsamaktadır ve beşerî ihtiyaçlara cevap verecek şekilde gözden geçirilmiş, düzeltilmiş ve inceltiştir. İlkeler Smith'in moral yargılara varma sürecini / usulünü bilgilendirirler. Onlar insanların kendilerini ve başkalarını yargılamada başvurdukları/kullandıkları standartlardır. Onlar, pratikte, ahlâkî yargıyı veren şeydirler. Dolayısıyla, sonuç olarak, bir ahlâkî yargı, bireyin, belirli bir davranış veya motivasyonun bu ilkelerle uyum içinde olup olmadığını belirlemede başvuracağı bir istidlâlin (çıkarsamanın) sonucudur.

Kurumsal Teori

Smith'in insanların ve toplumların ortak ahlâkî standartlar noktasına gelişiyile ilgili analizi merakı tahrik edicidir –ve, gerçekten, büyük ölçüde doğru olabilir. Sadece bu bile bu yaklaşımın ciddî biçimde ele alınmasını gerekli kılabilir. Fakat, Smith'in insan ahlâkıyla ilgili tetkiki geniş çaplı beşerî kurumların gelişmesini ve muhafaza edilmesini genel olarak açıklamak için bir model ilham eder –ki bunun anlamı kitabın öneminin ilk bakışta sanıldığından daha büyük olduğudur. Smith'in modelini “Pazar yeri modeli” olarak adlandırıyorum. Şimdiye kadarki anlatıma dayanarak bu modelin ne olduğunu özetleyeceğim.

İlk olarak, Smith, ahlâkî yargıların, onları ifa(de) ettiğimiz kurullarla birlikte, toplu ve daha önceden ayarlanmış –yapılmış- bir plana dayanmadan, tasvir ettiğim şekilde geliştiğini ileri sürer. Bunlar değerler ve sayısız muayyen durumlarda varılmış sayısız bireysel yargılar temelinde, ortak bir ahlâk sistemi –meziyetin mahiyetiyle ilgili veya Smith'in erdem ve münasiplik olarak isimlendirdiği şeyle alâkalı bir genel mutabakat (consensus)- haline gelecek şekilde inkişaf ederler.

İkinci olarak, Smith şunu ileri sürer: Bebeklikten çocukluğa ve çocukluktan erişkinliğe geçerken gitgide daha karmaşık davranış ve yargı ilkeleri geliştiririz, ki bu kurallar bizi gittikçe karmaşıklaşan bir değişik davranış ve motivasyonlar yelpazesini değerlendirmeye ve yargılamaya muktedir kılar.

Üçüncüsü, çocuk olduğumuz zaman bize diğerleriyle tecrit edilmiş(tek) ve tesadüfî karşılıklı davranış (interaction) gibi görünen şeyler, biz büyüdükçe davranış alışkanlıklarına dönüşür; yetişkinler olunca bu alışkanlıklar “vicdan”ımız olarak adlandırdığımız şeye rehberlik eden katı ilkeler haline gelir.

Dördüncü olarak, insanların ilgileri (menfaatleri), tecrübeleri ve çevreleri, uzun ömürlü (dayanıklı) birliklerin ve kurumların ortaya çıkmasına (doğmasına) müsaade edecek şekilde yavaş yavaş değişir. Bu birlikler ve kurumlar kural-

lara, standartlara, protokollere sağlam bir temel verir, ki bunlar da hem bu birliklerin ilk ortaya çıkışının (yaratılışının) parametrelerini tesis eder hem de bu birlikler tarafından desteklenir. (Bu birlikler/cemiyetler günümüzde Elks kulüplerini, Genç Erkek Hıristiyan Birliklerini, İzci Kulüplerini, Amerikan Tıp Birliğini, Millî Bilimler Akademisini ve hatta Katolik Kilisesini (dinî kuruluşları) kapsar.

Bundan sonra, Smith şahsî ahlâkî standartların, vicdanın, tarafsız seyirci tarzının ve bir topluluğun kabul edilmiş ahlâkî standartlarının gelişmesinin hepsinin insanların birbirleriyle oluşturdukları düzenli birliklere (cemiyetlere) bağlı olduğunu/dayandığını iddia eder. İşte bu birliklerde, birbirleriyle günlük ilişkileri içinde, insanlar, birbirlerini karşılıklı sempatiye yol açacak/meydan verecek davranış ve yargı (hüküm verme) kurallarını keşfetmeye ve benimsemeye teşvik ederler. Smith diğer insanlarla böyle bir etkileşim olmaksızın, insanların, bu tür kuralları takip etmesi için bir sebebinin olmayacağını ve bundan dolayı bu tür kuralları takip etmeyeceklerini söyler. Bu durumda ahlâkî kurallar asla oluşturulmayacak ve insanlar, Robinson Crusoe gibi, erdem veya günah, uygunluk veya uygunsuzluk hakkında fikir/düşünce sahibi olmayacaktır. (Gerçekte Smith bir “(tek başına yaşayan) yalnız ada sakini”nden söz eder; ki bu kişi, davranışlarını görmek için bakabileceği bir “toplumsal ayna”ya sahip değildir, davranışlarının erdemli veya kusurlu olduğunu düşünmez –aynen fiziksel görünümü hakkında “güzellik veya biçimsizlik” anlamında düşünmeyeceği gibi).

Son olarak, bir bireyin genel kuralları (büyük ölçüde bilinçsiz olarak) adaptasyonu/benimsemesi ve tarafsız seyirciyi istihdam etmesi işlemi bir temel ve insan tabiatına gömülü arzu tarafından motive edilir –karşılıklı sempati arzusu. Bu arzu Smith’in ahlâkî duygular teorisinin olmazsa olmazıdır: Onsuz, insanları onu kazanmaya muktedir kılacak kurallar geliştirmenin hiçbir sebebi olmaz ve Smith’in teorisinde, bundan dolayı, hiçbir ahlâkî standart olmaz/kalmaz.

Şu halde *Ahlâkî Duygular Teorisi*’nde işleyen modelin dört temel yapı özelliği vardır: 1) Bireylerin davranışlarından niyetlenilmeden doğan bir düzen/sistem (Smith, Hayek’in iki asır sonra şöhret kazandırdığı “kendiliğinden doğan düzen” nosyonunu geliştiren ve bu nosyon üzerinde çalışan ilk kişiydi. 2) Sistemin işleyiş kurallarının bilinçsiz ve yavaş gelişimi 3) Sistemin özgürce (özgür iradeyle) bir araya gelen/birleşen insanlar arasındaki düzenli etkileşime / mübadeleye dayanırlığı / bağımlılığı 4) Başlangıç ve devam ediş gücünü (itisini) kendisinden istifade eden insanların arzularından alan bir sistem.

Bana göre, Smith’in teorisinin bu dört merkezî özelliği aynı zamanda bir ekonomik pazarın karakteristik merkezî özellikleridir. O halde, haklı olarak, Smith’in moral standartların içinde geliştiği karşılıklı davranış/etkileşim sistemi konseptini, *ahlâkın pazar yeri* olarak görebiliriz.³

3. Bu görüşle ilgili daha geniş tartışmalar için bkz. James R. Otterson, “Adam Smith’s Marketplace of Morals”, *Archiv für Geschichte der Philosophie* (yakında yayınlanacak)

Diğer Pazar Yerleri

Geliştirdiği modeli bir “pazar yeri” modeli olarak adlandırmak suretiyle, Smith’in analizinin, insan hayatının moral yargı oluşturmanın dışında kalan alanlarını nasıl açıklayabileceğiyle ilgili bir fikir ortaya koymuş oldum. İlk ve en açık uygulama ekonomik pazar yerleriyle ilgilidir. Buralarda Smith’in *Ahlâkî Duygular Teorisi*’nde geliştirdiği model mükemmel bir karşılık bulur. Bir diğer uygulama sahası lisan denilen beşerî kurum alanındadır. Yazı hayatının erken çağlarında yayımladığı “Lisanların İlk Ortaya Çıkışı (Oluşumu) Üzerine Düşünceler” başlıklı bir denemesinde Smith lisanların ilk nasıl doğduğunu ve zaman içinde nasıl değiştiğiyle ilgili düşüncelerini ortaya koyar. Bu denemede Smith’in tasvir ettiği süreçler, *Ahlâkî Duygular Teorisi*’nde daha uzun açıkladığı süreçlerin örnekleridir ve lisandaki değişimle ilgili modeli bir çok mühim husus bakımından dillerin değişimiyle ilgili çağdaş teorileri önceden haber vermektedir⁴ – bu hususta göz önüne alınması gereken dikkat çekici / hayret verici bir nokta, dilbilimin o zamanlar henüz bebeklik çağında olmasıydı. Gerçekte, üç alan, ahlâk, ekonomi ve lingüistik yukarıda sıraladığım dört merkezî özellik bakımından hoş bir şekilde birbirinin içine/alanına geçebilir.

• Motive Edici Arzu

1. *Ahlâkî Duygular Teorisi*: Duyguların “karşılıklı sempatisinin (benzeşirliğinin) tadı / hazı / memnuniyeti
2. *Milletlerin Zenginliği*: “Her bireyin kendi durumunu iyileştirme doğal çabası”
3. “*Diller*”: “Karşılıklı isteklerimizi / taleplerimizi birbirimiz tarafından anlaşılır” hale getirme arzusu

• Geliştirilen Kurallar

1. *Ahlâkî Duygular Teorisi*: Uygunluk ve meziyeti belirleyen kurallar
2. *Milletlerin Zenginliği*: Özel mülkiyeti, sözleşmeye dayalı anlaşmaları ve gönüllü mübadeleyi koruyan kurallar
3. “*Diller*”: Gramer kuralları, heceleme kuralları ve benzer kurallar...

• Piyasa (Mübadele ortamı veya alanı)

1. *Ahlâkî Duygular Teorisi*: Şahsî duyguların ve moral yargıların karşılıklı mübadelesi
2. *Milletlerin Zenginliği*: Özel eşyaların ve hizmetlerin mübadelesi
3. “*Diller*”: Sözlü iletişim

• Sonuçta Doğan “Niyetlenmemiş Düzen Sistemi”

1. *Ahlâkî Duygular Teorisi*: Ortak/paylaşılan ahlâkî yargı standartları

4. İki örnek: Rudi Keller, *On Language Change: The Invisible Hand in Language* (London: Routledge, 1994) ve Steven Pinker, *The Language Instinct: How the Mind Creates Language* (New York: Harper - Collins, 1995)

2. *Milletlerin Zenginliği*: Ekonomi (geniş ölçekli malların ve hizmetlerin mübadeleleri sistemi)

3. "*Diller*": Dil

Artık Smith'in *Ahlâkî Duygular Teorisi*'ndeki analizinin neden genel bir uygulanma kabiliyetine sahip olduğuyla ilgili görüşlerini açıklayabilirim. Smith'in *Ahlâkî Duygular Teorisi*'ni inşâda istihdam ettiği ahlâkî standartların oluşmasını açıklama modeli, verimli bir şekilde sadece ahlâkın, ekonomik pazarların ve lisansların nasıl geliştiğini anlamada değil, fakat, gerçekten, bütün beşerî/sosyal kurumların gelişmesini açıklamada da kullanılabilir. Meselâ, yirminci yüzyılın sonlarındaki Amerikan iş hayatının davranış protokolleri kadar bir onbeşinci yüzyıl Hindistan pazarının davranış protokollerini de izah edebilir. Bir taraftan akademi-yadaki profesörler, diğer taraftan büyük şehirlerdeki çetelerin üyeleri arasında neden belirli hitap ve konuşma biçimlerinin bilhassa kabul edilebilir/münasip/makbul olduğunu izah edebilir. Neden Amerikalıların İngilizlerin eski kafalı ve İngilizlerin Amerikalıların laçka olduğunu düşündüğümü izah edebilir. Bu yüzden, Smith'in modeli istisnâî şekilde güçlüdür ve bu modelin alanı/kapsamı bütün insanî sosyal faaliyetle hemhudut/bitişik olabilir.

Bu demek değildir ki Smith'in sunduğu model mükemmeldir veya kusursuzdur. Bir muhtemel problem bu modelin hemen hemen bütünüyle duyguların karşılıklı sempatisi/benzeşirliği arzusuna dayanmasıdır. Bu arzunun insanın tabiatının temel bir unsuru olabilecek olmasına rağmen, açıktır ki, (insan tabiatında) daha başka motive edici arzular da mevcut olabilir. Smith'in insan motivasyonunu manzarasına çok basit olduğu itirazı yapılabilir. Diğer taraftan insan motivasyonu ile ilgili daha zengin bir yelpazenin mecburen Smith'in formel unsurlarıyla bağdaştırılmaz olması için bir sebep göremiyorum. İnsanların arzularını gidermek için çabaladığı ve bu arzuların tatmini diğer insanların mevcudiyetini ve bazen işbirliğini gerektirdiği sürece Smith'in modeli geçerli olmaya devam edecektir. Bir diğer muhtemel problem, Smith'in tasvir ettiği şekilde gelişen ahlâkî standartların bir nihaî müeyyideden mahrum görünecek olmasıdır –Bu standartlar, sadece, kendilerine mahsus tarihî sosyal etkileşim süreci/olayı onları istihsal ettiği için haklı görüneceklerdir. Bu, -ben de dahil- birçok kişinin nahoş bulacağı bir kültürel ahlâkî rölativizm ima edecektir. Smith uzmanları arasında ihtilafli bir nokta, Smith'in gerçekte ahlâkî yargıların herhangi bir türden bir aşkın (transandantal) haklılaştırılmaya sahip olup olmadığıdır. Sanırım bu yargıların tabii insan arzularından ve ihtiyaçlarından neşet etmiş olmaları gerçeği onlara objektiflik kazandırmaya başlar; Smith'in bu "tabii" arzuların ve ihtiyaçların Allah tarafından biz insanların yapısına gömüldüğü iddiasının yaptığı gibi –ki bunun anlamı şu olacaktır: Bu arzuların ve ihtiyaçların işlemeyle niyetlenmeden doğan/ortaya çıkan ahlâkî kuralları hakikatte Allah'ın iradesini/isteğini yansıtır.

Bununla beraber, bazı bilim adamları şunu kabul eder: Smith'çi ahlâkî standartlar, adabı muaşeret standartları gibi, basitçe, mahallî, muhtemel ve değişen arzuları tatmin etmedeki nisbî yararları tarafından sürüklenen bir teamül/anlaşma

meselesidir. Ben burada Adam Smith'in fiilen dediği bir şeye işaret edeceğim: Bana öyle görünüyor ki insan tabiatı –kişisel sübjektivizm ve mutlak/kesin üstün objektivizm arasında- bir “orta yol” objektivizme temel sağlayacak kadar sabit/değişmezdir. Yani, insan tabiatı rölativizmle ilgili çoğu endişeye cevap vermeye (endişeleri gidermeye) yeterlidir.

Smith'in *Ahlâkî Duygular Teorisi*, bu yüzden, çok uzaklara/uç noktalara varabilecek ihtimallerle doludur. Şaşırtıcı bir sürpriz, Darwin'in *Türlerin Orijini*'nden 100 yıl önce yayınlanmış olmasına rağmen *Ahlâkî Duygular Teorisi*'nin, bu, benim adlandırmamla, niyetlenmemiş düzenlerin gelişme ve zaman içinde değişmesini tetkik biçimi, önemli ölçüde, Darwin'in teorisinin türlerin gelişme ve değişmesini izah biçiminin taslağını/yolunu çizmektedir. Sosyobiyojoloji – insanın sosyal davranışının bir çok yanını evrimci feraset/kavrayış kullanarak açıklamaya teşebbüs eden inceleme sahası⁵ –dalındaki son çalışmaların bir meziyeti/anlamı varsa, o zaman Smith'in *Ahlâkî Duygular Teorisi* – ki Batı geleneğinde bu tür bir görüşü geliştirmeye çalışan ilk kitaptır- gerçekten çok mühim bir şeye temas etmiş olabilir.

Bu yüzden, *Ahlâkî Duygular Teorisi* muazzam bir tarihî tesire sahip olmuştur, ince ve olgundur, mantıklı ve ikna edici bir ahlâk görüşü geliştirmektedir ve hemen hemen insan hayatının her alanını kuşatacak kadar güçlü bir insanların karşılıklı davranışını/etkileşimini açıklama modeli geliştirmektedir. Hepsinin tepesinde, bazı yeni ampirik araştırmalar Smith'in teorisinin doğru olabileceğini göstermektedir. Batı geleneğinin en büyük eserlerinden biri olarak kabul edilecek daha iyi bir kitap düşünmem. Bundan dolayı, *Ahlâkî Duygular Teorisi*'ne dikkatinizi çekerim. Ve umarım ki, Smith'i sadece bir iktisatçı olarak değil, fakat daha ziyade, onun kendisini gördüğü gibi bir ahlâk filozofu olarak görürsünüz.

* "Adam Smith: Moral Philosopher", *Ideas on Liberty*, Kasım 2000, s.46-51.

Çeviren: Atilla Yayla

5. Bu görüşün klâsik bir ifadesi E. O. Wilson'in *On Human Nature* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1978) adlı kitabıdır; Smith'in çalışmalarına dayanan yeni bir inceleme şudur: James Q. Wilson, *The Moral Sense* (New York: Free Press, 1993).